Кліффорд САЙМАК

ТЕАТР ТІНЕЙ

I

Бейярд Лодж, керівник спецгрупи № 3 під кодовою назвою "Життя", роздратовано дивився на психолога Кента Форестера, що сидів навпроти, по той бік столу.

— Гру у Виставу треба вести далі, — говорив Форестер. — Я не можу передбачити наслідки, якщо ми урвемо її хоча б на день-два. Це єдине, що тримає нас разом, допомагає зберігати здоровий глузд і почуття гумору. Чимось займає наші думки.

— Знаю, — сказав Лодж, — але зі смертю Генрі...

— Вони збагнуть, — запевнив Форестер. — Я поговорю з ними. Вони обов'язково зрозуміють.

— Вони то зрозуміють, — погодився Лодж, — бо всі ми усвідомлюємо необхідність Вистави. Але треба враховувати й те, що одного з героїв створив Генрі.

Форестер кивнув головою.

— Я теж думав про це.

— І ви знаєте кого саме?

Форестер заперечливо похитав головою.

— Я сподівався, що ви знаєте, — промовив Лодж. — Ви ж намагались ототожнити кожного з нас із певним героєм.

Форестер ніяково усміхнувся.

— Я не дорікаю вам, — зауважив Лодж, — бо розумію, чого це вас так цікавить.

— Це допомогло б мені краще зрозуміти кожного члена нашої групи, — визнав Форестер. — Ви тільки уявіть собі, ніби хтось із героїв поводиться нелогічно...

— Всі вони поводяться нелогічно, — урвав його Лодж. — І саме в цьому їхня привабливість.

— Нелогічність їхньої поведінки природна, вона обумовлена блазенським характером Вистави. Та навіть і з блазенства можна вивести норму.

— Вам пощастило це зробити?

— Ще не в вигляді графіка, — відповів Форестер, — але я вже добре все продумав. Коли в звичній нелогічності з'являються будь-які відхилення, не так уже й важко їх помітити.

— А вони трапляються?

Форестер кивнув.

— Часом надто відчутні. Однак зараз нас цікавить інше — те, як вони подумки розцінюють...

— Назвемо це емоційним ставленням, — сказав Лодж.

Вони трохи помовчали. Потім Форестер запитав:

— Чи не могли б ви пояснити, чому так наполегливо дотримуєтесь погляду про таке ставлення?

— Бо тут саме таке ставлення, — відповів Лодж. — Це ставлення визначається способом нашого життя, формується під впливом нескінченних роздумів і постійного самокатування. Таке ставлення суто емоційне, майже релігійне. Здорового глузду в ньому небагато. Ми повністю ізольовані. Нас суворо охороняють. Нам постійно підкреслюють виняткову важливість нашої роботи. Ми не зовсім звичайні люди. Наші нерви весь час напружені. Хіба ми можемо залишатися нормальними людьми, коли не живемо нормальним життям?

— До того ж ця жахлива відповідальність, — докинув Форестер. — Вона щодня лежить на їхніх плечах.

— Відповідають за все не вони.

— Безумовно, коли ви погодитесь звести нанівець значення окремих індивідів і кожного з них замінити усім людством. Та, мабуть, навіть тоді залишиться багато проблем, пов'язаних з людиною, як представником біологічного виду. Проблем, що можуть перетворитися на дуже особисті. Ви тільки уявіть собі — створити...

— Я знаю, — роздратовано урвав його Лодж. — Я чув це не раз. "Ви тільки уявіть собі — створити людину в нелюдській подобі".

— І все ж це буде людина, — підкреслив Форестер. — Ось у чому справа, Бейярде. Не в тому, що ми штучно створимо живі істоти, а в тому, що цими живими істотами повинні бути люди в подобі монстрів. Побачивши таку потвору вві сні, ми прокидаємось від власного крику. Чудовисько не таке вже й страшне, коли це тільки чудовисько. Після

століть подорожей до зірок, ми призвичаїлись до різноманітних форм життя.

Лодж жестом зупинив його.

— Повернімося до Вистави.

— Ми повинні грати її далі, — правив своєї Форестер.

— Але одного героя бракуватиме, — попередив Лодж. — Ви ж розумієте, що це означає. Відсутність одного героя може порушити гармонію, призвести до безладу. Краще вже зовсім без Вистави. Чого б нам не почекати кілька днів, а потім розпочати все знову? Поставимо нову Виставу, з новими героями.

— Ми не посміємо цього зробити, — відказав Форестер, — бо всі ми зрослися зі своїми героями, кожен з них став органічною частиною свого творця. Ми живемо подвійним життям. Особистості наші роздвоєні. Так треба, інакше ми загинемо. Так треба, бо жоден з нас уже не зміг би бути тільки самим собою.

— Отже, по-вашому, ми повинні продовжувати Виставу, щоб не з'їхати з глузду?

— Приблизно так. Але ви перебільшуєте. За звичайних обставин ми змогли б обійтися без Вистави. Та обставини в нас незвичайні. Душі наші ятрить гіпертрофоване почуття провини. Вистава дає вихід емоціям, править за своєрідний клапан від перенапруги, стає темою наших розмов. Якби не вона, ми марнували б вечори, намагаючись змити криваві плями провини. До того ж Вистава розважає нас — це наша денна норма гумору, радощів, щирого сміху.

Лодж підвівся і пройшовся по кімнаті туди-сюди.

— Я назвав це емоційним ставленням, — виголосив він, — і стою на такому визначенні. Це безглузде, божевільне ставлення суто емоційного характеру. У них немає підстав для комплексу вини. Однак вони культивують його в собі, ніби тільки так почуваються людьми, ніби це єдине, що єднає їх з навколишнім світом, з рештою людства. Вони приходять до мене й розповідають про свої переживання, наче я можу чимось зарадити. Наче я можу, здійнявши руки, сказати їм: "Що ж, коли так, припинімо роботу". Наче в мене немає службових обов'язків. Вони кажуть, що ми заміряємось на самого бога, що створити життя без божого втручання неможливо, що людина, яка намагається повторити це чудо, блюзнір і богохульник. Але ж існує відповідь, логічно обґрунтована відповідь, та вони не бачать цієї логіки або не хочуть прислухатись до неї. Хіба Людина здатна здійснити що-небудь божественне? Коли виникнення життя неможливе без допомоги Всевишнього, тоді Людина, хоч би що вона робила, ніколи не зможе створити життя в лабораторних умовах, не налагодить серійне виробництво живих істот. Якщо ж Людина, використовуючи всі свої знання й відомі їй хімічні елементи зможе створити живу матерію, якщо вона за допомогою науки й техніки зможе утворити живу клітину, це доведе, що життя виникає без втручання бога. І коли ми матимемо такий доказ, коли будемо знати, що у виникненні життя немає нічого надприродного, хіба цей доказ не зірве з нього ореол божественності?

— Вони хочуть уникнути цієї роботи, — спробував заспокоїти його Форестер. — Можливо, дехто з них вірить у це, проте решта лише боїться відповідальності — моральної відповідальності. Вони починають замислюватись над тим, як житимуть з таким тягарем далі, до кінця свого життя. Те саме відбувалося тисячу років тому, коли люди вперше розщепили атом і відкрили атомну енергію. Вони зробили це і здригнулись, втратили сон, прокидались вночі від власного крику. Вони розуміли значення свого відкриття, розуміли, що випускають на волю страшну силу. І ми також свідомі того, що чинимо.

Лодж повернувся до столу й сів.

— Дозвольте мені подумати, Кенте, — промовив він. — Може, й ваша правда. Я не знаю. Я ще багато чого не збагнув.

— До зустрічі, — відповів Форестер.

Він вийшов і тихо причинив двері.

II

Вистава була нескінченним фарсом, безглуздість якого не мала меж.

Коли поселити групу людей на астероїді, який постійно охороняється космічним патрулем, надати кожному з цих людей лабораторію, поставити перед ними проблему й примусити їх битися над її вирішенням безліч днів, треба вжити якихось заходів, щоб вони не побожеволіли.

Тут стануть у пригоді музика, книжки, кінофільми, ігри, танці вечорами — одне слово, весь давній арсенал розваг, які протягом тисячоліть допомагали людству забути про свої турботи.

Та рано чи пізно ці розваги перестають задовольняти, їх починає бракувати.

Тоді шукають щось принципово нове — гру, в якій брали б участь усі члени такої ізольованої групи, а сама гра захопила б їх настільки, що на певний час вони забули б, хто вони й заради чого працюють.

Так народилась Вистава.

Колись, у давню давнину, в селянських хатах Європи та фермерських будинках перших поселенців Північної Америки батько вечорами влаштовував дітям театр тіней. Він ставив на стіл лампу чи свічку, сам сідав між столом та чистою стіною й починав робити в повітрі якісь рухи,

так і сяк складаючи пальці, а на стіні витанцьовували тіні кроликів, слонів, коней, людей... Годину або й більше тривала вистава: спочатку кролик скуб конюшину, потім слон розмахував хоботом і ворушив вухами, вовк завивав на пагорбі. Діти сиділи тихенько, зачаровані цим незвичайним видовищем.

Пізніше, з появою кіно й телебачення, коміксів та дешевих пластмасових іграшок, тіні втратили свою чарівність і їх перестали показувати. Та зараз ідеться не про це.

Якщо взяти принцип театру тіней, додати до нього знання, накопичені людством протягом тисячоліть, ми отримаємо Виставу.

Невідомо, чи знав той забутий геній, хто перший збагнув ідею Вистави, що-небудь про театр тіней, але принцип лишився незмінним. Змінився лише спосіб проектування зображення: руки заступив людський мозок. Замість пласких чорно-білих зображень кроликів і слонів, у Виставі з'явились об'ємні кольорові герої, різноманітність яких повністю залежала від людини, передусім від можливостей її мозку (адже вигадати щось набагато легше ніж зробити руками).

Тріумф електронної техніки — екран із чарунками пам'яті, низками трубок звуковідтворюючого пристрою, антенами приймачів, телепатом та іншими технічними новинками — відігравав пасивну роль, бо вистава складалася з уявних образів, що народжувались у мозку тих, що сиділи перед екраном. Глядачі вигадували героїв, подумки керували їхніми діями, придумували для них репліки. Цілеспрямованим мисленням вони спільно оформляли кожну сцену, створюючи декорації, задники, реквізит.

Спершу Вистава була плутаною й безсистемною, недосконалі герої безладно метушилися на екрані, були невиразні й радше скидалися на карикатури. Декорації та реквізит здавалися божевільним витвором розбурханого мислення глядачів. Інколи на небі одночасно сяяли три

місяці, причому всі в різних фазах. Траплялося й так, що на одній половині екрана падав сніг, а на другій світило сонце й зеленіли пальми.

Та згодом Вистава вдосконалилась, герої виросли до нормальних розмірів, не розгубивши при цьому рук і ніг, стали особистостями, перетворились на повноцінних живих істот. І якщо раніше декорації та реквізит були наслідком розпачливих спроб дев'яти різних людей будь-чим заповнити порожній екран, то тепер вони навчилися домагатись єдності стилю дії.

З часом люди почали розігрувати Виставу так, що дія відбувалась спокійно, без зривів, хоча ніхто з них ніколи не міг передбачити, що станеться наступної миті.

Саме це й робило Виставу такою захоплюючою. Той чи інший герой якимось несподіваним вчинком або фразою надавав дії нового спрямування, і людям — творцям та керівникам інших героїв — доводилося нашвидку вигадувати для них новий текст, що відповідав би раптовим змінам сюжету, перебудовувати їхню поведінку.

Це перетворилось певною мірою на суперництво інтелектів: кожен учасник гри намагався висунути свого героя на перший план, або, навпаки, примушував його відійти, щоб уникнути небезпеки. Вистава нагадувала тепер нескінченну партію в шахи, де в кожного гравця було вісім супротивників.

І ніхто, звичайно, не знав, де чий герой. Завдяки цьому не згасав інтерес до гри, це викликало безліч жартів і дотепів, і взагалі було на користь, бо призначення Вистави саме в тому й полягало, щоб відвернути думки її учасників від повсякденної роботи.

Щовечора після обіду дев'ятеро людей збирались у спеціально обладнаній залі: екран оживав і дев'ять героїв — Безпорадна Сирітка,

Вусатий Злодій, Звичайний Юнак, Чарівна Бестія, Інопланетне Чудовисько та інші — починали грати свої ролі й кидати репліки.

Їх було дев'ять — дев'ять чоловіків і жінок, дев'ять героїв.

Та зараз лишилося тільки вісім, бо Генрі Гріфіс впав мертвий на свій стіл у лабораторії, стискаючи в руці записника.

А у Виставі, відповідно, зникне один герой — герой, що повністю залежав від мислення людини, якої вже не було серед живих.

Цікаво, подумав Лодж, котра з дійових осіб зникне? Звісно, не Безпорадна Сирітка — образ, що не мав нічого спільного з особистістю Генрі. Можливо, нею виявиться Звичайний Юнак чи Бідний Філософ, а може, й Сільський Дженджик.

Хвилиночку, зупинив себе Лодж. Тільки не Сільський Дженджик. Адже Сільський Дженджик — я сам.

Він сидів, мляво розмірковуючи про те, де чий герой. Цілком імовірно, що Чарівну Бестію вигадала Сью Лоуренс — важко уявити собі протилежніші натури. Він згадав, як колись насмішкувато натякнув їй про це, а вона кілька днів по тому обходилася з ним дуже холодно.

Форестер запевняє, що Виставу не можна переривати, і мабуть-таки його правда. Скоріше за все вони пристосуються. Боже милий, їм уже час навчитися пристосовуватись до будь-яких несподіванок, щовечора стільки місяців підряд розігруючи Виставу.

Та й сама Вистава нагадує ярмарковий балаган. Блазнювання задля блазнювання. Дія навіть не епізодична, бо ще не вдалося завершити жоден епізод. Тільки-но почнуть розігрувати якусь ситуацію, хто-небудь неодмінно викидає коника і ледь-ледь намічена сюжетна лінія обривається, а дія котиться казна-куди в непередбаченому напрямі.

За таких обставин, подумав він, зникнення одного героя не повинно спантеличити нікого.

Він підвівся з-за столу, підійшов до великого вікна й кинув погляд на позбавлений рослинності похмурий ландшафт. Внизу, на чорній поверхні астероїда, в світлі зірок блищали куполи лабораторій. На півночі, над зубчастим небокраєм почало благословлятися на світ, незабаром маленьке, мов наручний годинник, сонце зійде з-за обрію й пошле своє тьмяне світло на цей жалюгідний уламок скелі. Дивлячись, як розвидняється, він згадував Землю, де світанок знаменував початок дня, а захід сонця — його кінець. Тут, на астероїді, панував повний хаос: тривалість днів і ночей постійно змінювалась, вони цілковито не годилися для відрахунку часу. Ранок і вечір визначалися за годинником, незалежно від положення сонця, часом бувало так, що люди спали тоді, коли воно сяяло високо в небі.

Все було б інакше, якби нас залишили на Землі, де ми спілкувалися б з товариством, як усі нормальні люди. Ми не вдавалися б до самокатування, а комплекс вини у нас загасило б спілкування з іншими людьми.

Та контакти з тими, хто непричетний до цієї роботи, неминуче викликали б пересуди, зайві балачки, а в таких справах це неприпустимо.

Якби населення Землі довідалось, що вони створюють, чи, точніше, намагаються створити, здійнявся б такий галас, що, певно, довелося б відмовитись від задуму.

Навіть тут, подумав він, навіть тут декого пригнічують сумніви й жах.

Людина повинна ходити на двох ногах, мати дві руки, двоє очей, двоє вух, один ніс, один рот, не бути надміру волохатою. Вона повинна саме ходити, а не стрибати, повзати чи плазувати.

Спотворення людської зовнішності, стверджують вони, це знущання з людської гідності: Людина заміряється на те, чого вона зробити неспроможна.

У двері постукали. Лодж обернувся.

— Прошу, — сказав він.

Двері прочинились і на порозі з'явилась доктор Сьюзен Лоуренс, флегматична, безбарвна, погано вдягнена жінка з квадратним обличчям, що свідчило про вольовий характер і впертість.

Вона побачила його не відразу, і, стоячи на порозі, покрутила головою, намагаючись знайти його в напівтемряві кімнати.

— Я тут, Сью, — обізвався він.

Вона причинила двері, перетнула кімнату і, ставши поряд з ним, мовчки втупилась у вікно.

Нарешті заговорила.

— Він не був хворий, Бейярде. Ніяких ознак хвороби. Хотіла б я знати...

Вона замовкла, і Лодж майже фізично відчув, наскільки похмурі її думки.

— Кепсько, — сказала вона, — коли вони гинуть від точно діагностованої хвороби. Та все ж не так гірко втрачати людей після того, як зробиш усе можливе, щоб урятувати їх. Але Генрі годі було допомогти. Він помер раптово. Він помер ще до того, як упав на стіл.

— Ви обстежили його?

Вона кивнула головою.

— Я помістила його в аналізатор. Результати записані на трьох бобінах. Я передивлюсь їх... пізніше. Але можу заприсягнути, він був цілком здоровий.

Сью стисла його руку своїми коротенькими пальцями.

— Він не хотів більше жити, — промовила вона. — Його охопив жах. Йому здалося, що він стоїть на порозі якогось жахливого відкриття і злякався цього.

— Ми повинні все з'ясувати, Сью.

— Навіщо? — запитала вона. — Для того, щоб навчитися створювати людей, які зможуть жити на планетах, де умови виключають існування Людини в її звичайному вигляді? Щоб навчитися вкладати мозок і душу Людини в тіло чудовиська, котре зненавидить самого себе?..

— Воно не буде ненавидіти себе, — заперечив Лодж. — Ваша точка зору базується на антропоморфізмі. Жодна жива істота не почувається потворною, бо сприймає себе такою, якою вона є. Хіба ми спроможні довести, що Людина більш задоволена собою, ніж комаха чи жаба?

— Але для чого все це? — не вгамовувалась вона. — Нам не потрібні ті планети. Вже зараз ми маємо більше планет, ніж можемо колонізувати. Лише планет земного типу вистачить на кілька століть. Добре, коли нам пощастить хоча б заселити їх повністю, не кажучи вже про повне освоєння, в найближчі п'ятсот років.

— Ми не можемо ризикувати, — пояснив він. — Поки в нас є час, ми повинні зробити все, щоб стати господарями становища. Коли ми жили

на Землі в безпеці й затишку, все було гаразд, але зараз обставини перемінились. Ми досягли зірок. Десь у глибинах Всесвіту існують інші цивілізації. Повинні існувати. І, можливо, колись ми зустрінемося. Про всяк випадок нам треба мати сильні позиції.

— І для зміцнення наших позицій ми вирощуватимемо колонії людино-монстрів. Я розумію хитромудрість цього плану. Ми можемо спроектувати особливі тіла, м'язи, нервові волокна, органи комунікації з урахуванням специфіки умов існування на тих планетах, де нормальна людська істота не проживе й хвилини. Ми володіємо високим інтелектом і прекрасно знаємо свою справу, та цього замало, аби вдихнути в них життя. Життя — це щось більше, ніж простий колоїд з комбінації певних хімічних елементів. Щось зовсім інше, і ми ніколи не зможемо створити його штучно.

— Ми спробуємо, — сказав Лодж.

— Першокласних спеціалістів ви перетворите на психічнохворих. Декого з них ви вб'єте — не руками, звичайно, а своєю наполегливістю. Ви будете тримати їх ізольовано роками, а щоб їх вистачило на довше, подаруєте їм Виставу. Та ви ніколи не розгадаєте таємниці виникнення життя, бо Людина неспроможна це зробити.

— Парі? — усміхаючись, запитав він. Вона рвучко повернулась до нього обличчям.

— Часом, — сказала вона, — я жалкую, що заприсяглася.

III

Вони перевдяглися, щоб іти обідати.

Це стало звичкою. Вони завжди перевдягалися на обід. Так само, як і Вистава, це був своєрідний ритуал, якого вони суворо дотримувались,

аби не збожеволіти, не забути, що вони цивілізовані люди, а не тільки безжальні мисливці за знаннями, котрі намагаються розв'язати проблему, від вирішення якої кожен з них волів би відмовитись.

Вони відклали скальпелі й решту інструментів, зачохлили мікроскопи, розставили по місцях пробірки з культурами, сховали в шафи, де зберігалися препарати, посудини з фізіологічним розчином, зняли фартухи, вийшли з лабораторій і причинили двері. На кілька годин забули чи спробували забути, хто вони й над чим працюють.

Вони перевдяглися на обід і зібрались у так званій вітальні, де для них були приготовані коктейлі, а потім перейшли до їдальні, вдаючи, ніби вони звичайнісінькі люди та й годі.

На столі — вишуканий посуд з порцеляни і найтоншого скла, квіти, запалені свічки. Вони почали з легкої закуски й закінчили десертом: сир, фрукти, для бажаючих — сигари. За обідом їм прислуговували роботи з бездоганними манерами.

Лодж сидів на чільному місці й дивився на присутніх. На мить він зустрівся поглядом із Сью Лоуренс і подумав, чи справді вона така сердита, чи, може, сердитий вираз її обличчя пояснюється грою світла й тіні.

Вони розмовляли так, як розмовляли за кожним обідом — то були світські балачки безтурботних, легковажних людей. Наставала година забуття, година, коли вони затлумлювали в собі почуття провини, змивали з душі її криваві плями.

Але сьогодні, подумки відзначив Лодж, вони не могли забути про те, що сталося вдень, бо говорили про Генрі Гріфіса, його несподівану смерть, а їхні обличчя залишалися при цьому неприродно спокійними. Генрі був людиною своєрідною, надто емоційною, ніхто з них так і не зрозумів його до кінця. Та вони дуже цінували його, і хоча роботи

намагались розставити посуд так, щоб відсутність Генрі не впадала в очі, всіх ні на хвилину не полишало відчуття втрати.

— Ми відправимо Генрі додому? — звернувся до Лоджа Честер Сіффорд.

Лодж кивнув головою.

— Ми викличемо патрульний корабель і вони заберуть його на Землю. Тут відбудеться лише коротенька панахида.

— Хто виступить з промовою?

— Скоріше за все Крейвєн. Він знав Генрі краще, ніж будь-хто. Я говорив з ним. Він погодився сказати кілька слів.

— У нього залишилися родичі на Землі? Генрі не дуже полюбляв розповідати про себе.

— Кілька племінників та племінниць. Може, ще брат чи сестра. Ото, мабуть, і все.

Тут озвався Хью Мейтленд.

— Як я розумію, Виставу ми продовжимо.

— Так, — підтвердив Лодж. — Це рекомендує Кент, і я з ним згоден. Кент знає, що для нас краще.

— Це його робота. Він на цьому зуби з'їв, — втрутився Сіффорд.

— Безумовно, — сказав Мейтленд. — Як правило, психологи тримаються осторонь. Ніби вони уособлюють людську Совість. У Кента інша система.

— Він поводиться, мов священик. Справжнісінький священик, хай йому чорт!

Зліва від Лоджа сиділа Елен Грей, і він бачив, що вона не бере участі в розмові, а мовчки втупила погляд у кришталеву вазу з трояндами, яка сьогодні прикрашала стіл.

Важко їй, подумав Лодж. Адже вона перша побачила мертвого Генрі і, вважаючи, що він просто заснув, поторсала його за плече, щоб збудити.

На протилежному кінці столу, поряд з Форестером сиділа Еліс Пейдж — надзвичайно стримана й трохи дивна жінка, в її неяскравій вроді було щось невловно печальне. Та сьогодні вона була набагато балакучіша, ніж завжди. Зараз Еліс нахилилась до Форестера і, стишивши голос, аби не почули інші, щось збуджено доводила йому, а Форестер уважно слухав її, намагаючись приховати занепокоєння.

Вони засмучені, подумав Лодж, причому набагато більше, ніж я гадав. Засмучені й стурбовані, і будь-коли можуть втратити самоконтроль.

Смерть Генрі вразила їх набагато дужче, ніж йому здавалось.

Хоча Генрі й не відзначався особливою привабливістю, все ж таки він був членом їхньої маленької групи. Один із них, подумав Лодж. Чому не один із нас? Але так повелося від самого початку: на противагу Форестеру, якому легше було працювати, відчуваючи себе одним із них, Лодж повинен був триматися осторонь, зберігати дистанцію при спілкуванні з ними, — єдина можливість утримати авторитет влади, необхідний для його роботи.

— Генрі підійшов до якогось відкриття, — обізвався Сіффорд.

— Сью казала мені про це.

— Він помер тої миті, коли занотовував щось у записнику, — вів далі Сіффорд. — Можливо, це...

— Ми переглянемо його записи, — пообіцяв Лодж. — Всі разом. Завтра чи післязавтра.

Мейтленд похитав головою.

— Ми ніколи не зробимо цього відкриття, Бейярде. Ми користуємося іншою методикою, працюємо в іншому напрямі. Нам необхідно підійти до цієї проблеми по-новому.

— Як саме? — роздратовано запитав Сіффорд.

— Не знаю, — відповів Мейтленд. — Якби ж то я знав...

— Джентльмени, — втрутився Лодж.

— Прошу вибачення, — сказав Сіффорд. — Я трохи знервований.

Лодж згадав, як Сьюзен Лоуренс, стоячи поряд з ним і дивлячись у вікно на неживу похмуру поверхню уламка скелі, що перевертається у просторі, сказала: "Він не хотів більше жити. Він боявся жити".

Що вона мала на увазі? Те, що Генрі Гріфіс помер від жаху? Що Генрі Гріфіс помер тому, що боявся жити?

Хіба може психосоматичний синдром спричинити смерть?

IV

Напруження не спало й тоді, коли вони перейшли до театральної зали, хоча всі намагалися триматись легко й невимушено. Вони розмовляли про те, про се, ніби нічого не трапилось, а Мейтленд навіть спробував пожартувати, та жарт вийшов недоречним і сконав, розчавлений фальшивим сміхом, який він викликав у присутніх.

Кент помилився, подумав Лодж, і відчув, як його охоплює жах. Ця робота несе в собі смертельний заряд психологічної вибухівки. Достатньо незначного поштовху, і почнеться ланцюгова реакція, яка спричинить розпад їхньої групи. А коли група перестане бути цілісною, пропаде багаторічна робота — довгі роки навчання, місяці, витрачені на те, щоб звикнути до спільної роботи, постійна безперервна боротьба за їхній гарний настрій, за те, щоб вони не вчепились один одному в горлянки. Зникне єднаюча віра в колектив, яка за ці місяці поступово прийшла на зміну індивідуалізмові: зламається налагоджений механізм спокійного співробітництва й узгодженості дій; знеціниться значна частина вже зробленого, бо ніякі інші вчені, незважаючи на високу кваліфікацію, не зможуть повести далі роботу, навіть коли матимуть результати досліджень, проведених тими, хто працював до них.

У кінці зали містився ввігнутий екран, попереду якого була вузенька, яскраво освітлена сцена.

За екраном, думав Лодж, сховані від людських очей трубки й генератори, звуковідтворюючий пристрій і комп'ютери — диво техніки, що втілює думки й волю людей у зримі, рухомі образи, які зараз виникнуть на екрані. Маріонетки, подумав Лодж, але маріонетки, створені людською думкою, наділені дивною, страхітливою людяністю, якої завжди бракує вирізаним з дерева фігуркам.

Колись Людина працювала самими тільки руками, обробляла шматки кременю, робила луки й стріли; пізніше вона винайшла машини, що стали

ніби додатками до її рук, ці машини почали виготовляти вироби, які неможливо створити руками; тепер же Людина творила не руками і навіть не машинами, а думкою, хоча й доводилось користуватися різноманітною складною апаратурою, за допомогою якої матеріалізувалась діяльність її мозку.

Настане час, подумав Лодж, коли єдиним творцем залишиться людський мозок — без допомоги рук і машин.

Екран замерехтів і на ньому з'явилося дерево, потім ще одне, лавка, ставок з качками; на другому плані якась статуя, а віддалік, напівсховані віттям дерев, обриси високих міських будинків.

На цьому місці вони перервали Виставу напередодні. Герої Вистави вирішили влаштувати пікнік у міському парку — пікнік, що майже напевне проіснує лічені хвилини, доки комусь із них заманеться перетворити його на щось інше.

Та, можливо, сьогодні пікнік залишиться пікніком, з надією подумав Лодж, і вони доведуть цю сцену до кінця, приборкають свою фантазію. Саме сьогодні неприпустимі ніякі несподівані повороти, ніякі відхилення, адже для того, щоб допомогти героєві вибратись із лабіринту безглуздих ситуацій, які виникають при раптових змінах сюжету, необхідне значне розумове напруження, а за таких обставин це може спричинити тяжкі психічні порушення.

Сталося так, що сьогодні буде на одного героя менше, і багато залежить від того, кого саме бракуватиме.

Сцена залишалась порожньою, нагадуючи дбайливо виписаний маслом у бляклих тонах пейзаж весняного парку.

Чому вони не виходять? Чого вони чекають?

Їм уже пора з'явитися на екрані. Чого ж вони іще чекають?

Хтось надумав вітер — почувся шелест листя й по поверхні ставка пішли брижі.

Лодж уявив свого героя й вивів його на екран, сконцентрувавши думки на його незграбній ході, травинці, що стирчить з рота, на волоссі, що кучерявиться на потилиці.

Повинен же хтось почати. Будь-хто...

Сільський Дженджик заметушився, кинувся назад і зник з екрана. За хвилину він повернувся з великою плетеною корзиною в руках.

— Забув свою корзину, — повідомив вій із сором'язливістю сільського мешканця.

У темряві залу почулося чиєсь хихотіння.

Здавалося, ніби все буде гаразд. Виходьте, хто там ще залишився!

На екрані з'явився Бідний Філософ — надзвичайно респектабельний чоловік, що не мав у характері анічогісінько позитивного: його імпозантна зовнішність, гордовита постава сенатора, строката жилетка й довгі сиві кучері були ширмою, за якою ховався жебрак, нероба й винятковий брехун.

— Друже мій, — вимовив він. — Друже мій.

— Який ще там друг, — заявив Сільський Дженджик. — Віддай спершу мої триста доларів.

Виходьте, хто там ще залишився!

З'явилися Чарівна Бестія і Звичайний Юнак, якого, здавалося, з хвилини на хвилину мало спіткати жахливе розчарування.

Сільський Дженджик сів навпочіпки посеред галявини, відчинив корзину й почав діставати звідти їжу: шинку, індичку, сир, таріль фруктового желе, мариновані оселедці у банці.

Чарівна Бестія, вихиляючись, пускала бісики в його бік. Сільський Дженджик почервонів і швиденько опустив голову.

Кент вигукнув з місця:

— Так тримати! Занапасти його!

Всі зареготали.

Отже, все буде гаразд. Все владнається.

Коли глядачі починають жартувати з героями Вистави, значить усе йде як слід.

— Непогана ідея, голубе, — озвалася Чарівна Бестія. — Згода.

Вона посунула до Дженджика.

Дженджик, усе ще не підводячи голови, витягав і далі з корзини всілякі наїдки, — було їх стільки, що вони навряд чи вмістилися б у десяти таких корзинах.

Кружальця копченої ковбаси, купи шніцелів, безліч цукерок, смажена гуска, а на додачу діамантове намисто.

Чарівна Бестія скрикнула від захвату й кинулася до намиста.

Бідний Філософ відламав ніжку індички і, кусаючи її потрошку, ще й вимахував нею Е повітрі, аби підсилити враження від закрученої промови, яку саме виголошував.

— Друзі мої, — говорив він, уминаючи індичку. — Друзі мої, як це доречно і природно... Я підкреслюю, доречно і природно, коли щирі друзі, зустрівшись такого чудового весняного дня, щоб у товаристві один одного натішитись спілкуванням з природою в її найкращу пору, знаходять для своєї зустрічі такий відлюдний і тихий закуток у самому серці безжального міста...

Він міг просторікувати годинами, якщо його не зупинити. Але зараз, у такій ситуації, конче необхідно було будь-що зупинити його.

Хтось випустив у ставок мініатюрного кита, який нагадував швидше дельфіна; цей кит вистрибував з води, описував у повітрі граціозну дугу і, полохаючи качок, що не знати звідки взялись і плавали у ставку, бебехався знов у воду.

На екран виповзло Інопланетне Чудовисько і сховалося за деревом. Одразу було видно, що це не на добре.

— Стережіться! — вигукнув хтось із глядачів, але актори мов оглухли. Часом вони бували неймовірно безголові.

На екрані з'явилися попідручки Безпорадна Сирітка й Вусатий Злодій (і це теж не до добра), за ними простував Представник Неземної Дружньої Цивілізації.

— А де ж це наша Юна Красуня? — запитав Вусатий Злодій. — Ніби вже всі зібралися, крім неї.

— Ще приплентається, — сказав Сільський Дженджик. — Я бачив, як вона в наріжній кімнаті дудлила джин.

Філософ урвав свою промову на півслові, ніжка індички завмерла в повітрі. Його сріблясте волосся ефектно стало дибки, і він рвучко повернувся до Сільського Дженджика.

— Ви невихована людина, сер, — промовив він. — Сказати щось подібне міг досі тільки найпослідущий хам!

— Мені однаково, — заявив Дженджик. — Що не кажіть, а моя правда.

— Відчепіться від нього, — заверещала Чарівна Бестія, все ще милуючись діамантовим намистом. — Ви не смієте обзивати мого друга хамом.

— Облиште, Ч.Б., — втрутився Звичайний Юнак. — Краще тримайтеся від них якнайдалі.

— Заткни писок! — швидко обернувшись до нього, гарикнула вона. — Ти, брехло собаче. Не тобі мене повчати. Виходить, говорячи про мене можна користуватися самими ініціалами, ніби немає в мене нормального імені? Опудало, шантажист нещасний! Ану, забирайся геть!

Філософ повагом виступив наперед, нахилився й махнув рукою. Напівоб'їдена ніжка індички вдарила Дженджика в щелепу.

Дженджик вхопив смажену гуску й поволі випростався.

— Он воно як... — процідив він.

І шпурнув у Філософа гуску. Вона влучила просто в строкату жилетку й заляпала її жиром.

Ой лишенько, подумав Лодж. Кепські справи. Чому Філософ так дивно поводиться? Чому вони не змогли хоча б сьогодні завершити це звичайним дружнім пікніком? Чому той, хто створив Філософа, примусив його жбурляти цю ніжку?

І чому він, Бейярд Лодж, примусив Дженжика шпурнути гуску?

І, вже запитуючи самого себе, Лодж похолов, а коли в його свідомості сформувалась відповідь, у нього виникло відчуття, ніби чиясь рука стискує йому нутрощі.

Він зрозумів, що це взагалі не його робота.

Лодж не примушував Дженджика кидати гуску. І хоча його тоді охопили гнів і лють, він не наказував подумки своєму героєві відповідати таким чином.

Лодж уже не так уважно дивився Виставу; свідомість його роздвоїлась: він продовжував стежити за дією, і водночас сперечався сам з собою та шукав пояснення тому, що трапилося.

Фокуси апаратури. Це вона примусила Дженджика шпурнути гуску — адже машина знала не гірше за людину, яку реакцію може викликати такий ляпас. Машина спрацювала автоматично, не чекаючи відповідної команди... мабуть, упевнена в тому, якою та буде.

Логічно, доводила одна частина його свідомості другій, що машині відомо, як людина реагує на той чи інший подразник, і логічно, що, знаючи це, вона спрацьовує автоматично.

Філософ, ударивши Дженджика, обережно відступив назад і випростався, ніби по команді "струнко", тримаючи "на караул" напівобгризену й заяложену ніжку індички.

Чарівна Бестія заплескала в долоні й вигукнула :

— Тепер ви повинні битись на дуелі!

— Атож, міс, — сказав Філософ, не змінюючи пози. — Саме тому я його і вдарив.

Гусячий жир повільно скапував з елегантної жилетки, але вираз його обличчя й постава свідчили про те, що сам він вважає себе одягненим бездоганно.

— Треба було кинути рукавичку, — зауважив Звичайний Юнак.

— У мене немає рукавичок, сер, — чесно зізнався Філософ, хоч це й так було ясно.

— Але ж це жахлива помилка, — наполягав Звичайний Юнак.

Вусатий Злодій відкинув поли піджака й витяг із задніх кишень штанів два пістолети.

— Я завжди ношу їх при собі, — сказав він з масною усмішкою. — Про всяк отакий випадок.

Ми повинні якимось чином розрядити атмосферу, подумав Лодж. Це необхідно припинити. Так не може тривати далі. Це вже виходить за всякі рамки.

Він примусив Сільського Дженджика промовити :

— Я тобі ось що скажу. Не до дуті мені ці пустощі зі зброєю. Можна випадково когось підстрелити.

— Від дуелі тобі не відкараскатися, — заявив кровожерливий Злодій, тримаючи обидва пістолети в одній руці, а другою підкручуючи вуса.

— Він має право вибирати зброю, — зауважив Звичайний Юнак. — Як покривджений...

Чарівна Бестія перестала плескати в долоні.

— Не втручайся не в свої справи, — заверещала вона. — Мамин синок. Та ти просто не хочеш, щоб вони бились.

Злодій вклонився.

— Право вибирати зброю належить Дженджикові, — оголосив він.

— Сміх та й годі! — проспівав Представник Неземної Дружньої Цивілізації. — До чого ж усі люди кумедні.

З-за дерева виткнулася голова Інопланетного Чудовиська.

— Облиште їх, — проревло воно своїм огидним акцентом. — Коли їм заманулося битись, нехай б'ються. — Засунувши у пащу кінчик хвоста, воно згорнулося колесом і покотилося. З шаленою швидкістю воно промчало кругом ставка, не перестаючи бубоніти: — Нехай б'ються, нехай б'ються, нехай б'ються... — І знову швиденько сховалося за дерево.

— Мені здавалося, що це пікнік, — жалібно промовила Безпорадна Сирітка.

Ми всі так вважали, подумки відзначив Лодж.

Хоча ще до початку вистави можна було заприсягнути, що пікнік довго не протримається.

— Виберіть зброю, будь ласка, — надміру ввічливо звернувся Злодій до Дженджика. — Пістолети, ножі, мечі, бойові сокири...

Що-небудь смішне, подумав Лодж. Треба запропонувати щось безглузде. І він примусив Дженджика вимовити:

— Вила. На відстані трьох кроків.

На екран, мугикаючи застольну пісню, випурхнула Юна Красуня. Вона була надміру збуджена.

Та, побачивши Філософа, з чиєї жилетки скапував жир, Злодія, що стискав у кожній руці по пістолету, Чарівну Бестію, що видзвонювала діамантовим намистом, вона вклякла на місці й запитала:

— Що тут відбувається?

Бідний Філософ нарешті розслабився й самовдоволено потер руки.

— Як чудово! — радісно вигукнув він, обдаровуючи всіх своєю прихильністю. — Нарешті ми зібралися всі, дев'ятеро...

Еліс Пейдж, що була в залі, підскочила, схопилася руками за голову, стисла долонями скроні й, замружившись, істерично скрикнула...

V

На екрані було не вісім, а дев'ять героїв. Герой Генрі Гріфіса грав у Виставі нарівні з усіма.

— Ви з'їхали з глузду, Бейярде, — сказав Форестер. — Коли людина померла, значить вона мертва. Я не наважусь стверджувати, що зі смертю її існування припиняється повністю, але, коли після смерті людина все ж таки продовжує існувати, то вже в іншій площині, в іншому стані, в іншому вимірі. Нехай теологи чи спірітуалісти вдаються до якої завгодно термінології, відповідь на це запитання у всіх однакова.

Лодж кивнув головою на знак згоди.

— Я хапався за соломинку. Намагався вивірити всі можливі варіанти. Я знаю, що Генрі помер. Знаю, що мертвий лишається мертвим. Проте ви повинні погодитись, що це природно, коли з'являються подібні думки. Чому скрикнула Еліс? Не тому, що на екрані було дев'ять героїв. її налякало інше — яким чином на екрані з'явилось дев'ять героїв. Нам нелегко позбутися забобонів — надто вони живучі.

— Не тільки Еліс, — відповів йому Форестер, — усі інші злякалися так само. Якщо ми зараз не візьмемо справи у свої руки, неминуче станеться вибух. Адже коли це трапилось, вони вже були в стані надзвичайного нервового напруження — тут і сумніви в доцільності дослідницької праці, різноманітні конфлікти й чвари, неминучі в умовах, коли дев'ятеро людей протягом довгих місяців живуть і працюють пліч-о-пліч, а на додачу ще й невроз типу клаустрофобії . І все це з кожним днем зростало й загострювалось. Я спостерігав цей руйнівний процес, затамувавши подих.

— Припустімо, що серед нас знайшовся жартун, який замінив Генрі, — промовив Лодж. — Що ви скажете на це? Може, хтось із них керує не тільки своїм героєм, а й героєм Генрі так само.

— Людина неспроможна керувати більш ніж одним героєм, — заперечив Форестер.

— Але ж випустив хтось у ставок кита.

— Так. Але кит швидко зник. Стрибнув раз чи два і його не стало. Тому, хто створив кита, було не до снаги протримати його на екрані довше.

— Декорації й реквізит ми вигадуємо гуртом. Чому ж тоді ніхто не зможе непомітно для інших ухилитись від оформлення Вистави і сконцентрувати всі свої думки на двох героях?

На обличчі Форестера відбився сумнів.

— Мабуть, у принципі, це можливо. Але тоді другий герой майже напевне вийшов би дефектним. Вам, часом, не здалося, ніби хтось із них поводиться трохи дивно?

— Не те щоб дивно, — відповів Лодж, — але Інопланетне Чудовисько ховалось...

— Інопланетне Чудовисько не було героєм Генрі.

— Звідки у вас така певність?

— Генрі не був людиною такого типу, щоб створити Інопланетне Чудовисько.

— Так, припустімо. Хто ж тоді герой Генрі?

Форестер роздратовано ляснув долонею по кріслу.

— Я вже казав вам, Бейярде, що не знаю, де чий герой. Я намагався підібрати кожному пару, та марно.

— Якби ми знали, розв'язати цю загадку було б набагато легше. Особливо...

— Особливо, якби нам був відомий герой Генрі, — закінчив Форестер.

Він піднявся з крісла й почав ходити по кабінету.

— Ваше припущення щодо жартуна, який нібито вивів на екран героя Генрі, хибне, — сказав він. — Звідки він міг знати, якого героя повинен створити?

Лодж вдарив рукою по столу.

— Юна Красуня, — вигукнув він.

— Що?

— Юна Красуня. Адже вона з'явилась останньою. Невже не пам'ятаєте? Вусатий Злодій запитав, де вона, а Сільський Дженджик відповів, що бачив її в наріжній кімнаті...

— Боже ж мій! — видихнув Форестер. — А Бідний Філософ поквапився оголосити, що нарешті зібралися всі. З неприхованим глузуванням! Ніби хотів познущатися з нас!

— Ви вважаєте, що це зробив той, хто стоїть за Філософом? Коли так, то це отой самий жартун. Він і вивів на екран дев'ятого члена трупи — Юну Красуню. Дев'ятим мав з'явитися герой Генрі. Ви ж самі казали, що неможливо дізнатись, де чий герой, і створити двох героїв на екрані. Та коли на екрані зібралось вісім героїв, зрозуміло, що той, кого не вистачає, і є герой Генрі.

— Або це справді жарт, — сказав Форестер, — або герої стали якоюсь мірою відчувати й думати самостійно, тобто наполовину ожили.

Лодж насупився.

— Така версія не для мене, Кенте. Герої — це образи, які ми створюємо в своїй уяві, ми керуємо їхніми діями, а потім, під завісу Вистави, відпускаємо їх. Вони повністю залежать від нас. їхні особистості невіддільні від наших. Вони не що інше, ніж витвір нашого мозку.

— Ви не зовсім вірно мене зрозуміли, — заперечив Форестер. — Я мав на увазі машину. Вона вбирає в себе наші думки і створює зримі образи. Вона трансформує наші враження в уявну реальність...

— А пам'ять...

— Гадаю, така машина цілком може мати пам'ять, — заявив Форестер. — Вона напхана досить чутливим обладнанням, щоб бути майже універсальною. Вона робить набагато більше, ніж ми, для створення Вистави. Зрештою, ми ті ж самі прості смертні, якими були завжди. Хіба що інтелект у нас вищий, ніж у наших предків. Ми будуємо механічні додатки, що розширюють наші можливості. Щось на зразок цієї машини.

— Не знаю навіть, що вам відповісти, — промовив Лодж. — Справді не знаю. Я стомився від цього переливання з пустого в порожнє. Від нескінченних роздумів.

Насправді ж він мав що сказати, майнуло в нього. Він знав, що машина може діяти самостійно — примусила ж вона Дженджика шпурнути гуску в Філософа. Але це набагато простіше, ніж керувати героєм протягом усієї вистави, простіше, ніж показувати героя, який не повинен з'являтись. Проте, це була суто автоматична реакція і це ще нічого не означає.

— Чи, може, він помиляється?

— Машина могла випустити на екран героя Генрі, — переконано заявив Форестер. — Могла примусити Філософа познущатися з нас.

— Але з якою метою? — запитав Лодж, хоча наперед уже знав, чому машина могла вчинити саме так, і від цієї думки по спині забігали мурашки.

— Аби ми зрозуміли, — відповів Форестер, — що вона теж здатна відчувати.

— Вона б ніколи не зважилася на це, — заперечив Лодж. — Якби у неї з'явилася така здатність, вона приховувала б її. Для неї це єдиний порятунок. Адже ми можемо її знищити. І скоріше за все ми так і зробили б, якби нам здалося, що вона ожила. Ми б її демонтували, розібрали на складові частини, зруйнували.

Обидва замовкли. Запала тиша, і Лодж відчув, що все навкруг охоплено жахом, але жахом незвичайним. У ньому поєдналися розгубленість думок і почуттів, раптова смерть одного з них, зайвий герой на екрані, життя під постійним наглядом, безмірна самотність...

— У мене вже голова не працює, — промовив він. — Відкладімо розмову на ранок.

— Гаразд, — погодився Форестер.

— Може, вип'ємо?

Форестер заперечливо похитав головою.

Йому теж несила більше говорити, подумав Лодж. Він охоче пішов би чимшвидше.

Ніби поранений звір, подумав він. Ми всі, мов поранені звірі, розповзаємося по своїх кутках, щоб побути на самоті: нас нудить одне від одного; для нас отрута — постійно бачити за обіднім столом ті самі обличчя, дивитись на одні й ті самі роти, що повторюють одні й ті самі

нісенітниці; і тепер, зіткнувшись із власником будь-якого рота, нам уже наперед відомо все, що він скаже.

— Добраніч, Бейярде!

— Добраніч, Кенте. Міцного вам сну.

— Побачимося завтра.

— Безперечно, — сказав Лодж.

Двері тихо причинились.

На добраніч. Міцно спіть.

Блощиця вкусить — її чавіть.

VI

Серед ночі Лодж прокинувся від власного крику.

Він сів, випроставшись, посеред ліжка, поволі приходячи до тями, починаючи відокремлювати дійсність від сну, усвідомлювати хто він, де та як взагалі опинився тут.

Усе гаразд, заспокоював він себе. Це був лише сон. Але сон, який межує з реальністю. Такі сни бувають у кожного.

Наснилося йому, нібито спускався він якоюсь вулицею чи шляхом, потім піднімався сходами, зустрічаючи скрізь різноманітних істот — павука, хробака, опецькувате рогате чудовисько зі слинявою пащею, одне слово, таке, що можна побачити тільки уві сні. Вони з чудовиськом розмовляли про те про се, бо монстр така ж сама людина, як і Лодж.

Він здригнувся, ніби знову відчув на своєму плечі волохату пазуристу лапу. Згадав, як та потвора з великим задоволенням обслинила його при зустрічі, а потім запитала, чи не хоче він випити, бо їм треба дещо обміркувати разом. Чудовисько було брудне й смердюче, і Лодж намагався втекти від нього, та ніби вкляк на місці, бо це була така сама людина, як і він, тільки в нелюдській подобі.

Він опустив ноги з ліжка, намацав капці, взувся, потім знайшов халат, підвівся й попростував до кабінету.

Налив собі випити.

Міцно спи, згадалося йому. Боже, як може людина міцно спати? Всі вони почуваються зараз так само, як і він.

Їхня провина? Вона в тому, що саме намагається створити людство.

Хоча, в принципі, все логічно.

Існують планети, на яких люди не можуть прожити й хвилини через атмосферний тиск, непереборну силу тяжіння, брак кисню, отруєну атмосферу і ще багато найрізноманітніших причин.

Та кожна з цих планет мала або економічне, або стратегічне значення, а деякі те й те водночас. І коли Людина хоче втримати владу в Галактиці, вона повинна захистити її від можливої появи поки що невідомого ворога, а для цього їй необхідно заселити всі економічні і стратегічні пункти, необхідно використати всі ресурси своєї нової імперії.

Майже напевне, в Галактиці існували інші цивілізації, які досі не зустрічалися з людьми. Згідно з математичною теорією ймовірностей, вони обов'язково мають бути. В нескінченному просторі ймовірність існування інших цивілізацій теж наближається до нескінченності. Ми не

знаємо, хто вони: друзі чи вороги. Але ми повинні врахувати обидві можливості, і підготуватися до цієї зустрічі.

Обминати планети, що мають економічне і стратегічне значення при такій підготовці просто безглуздо.

Треба заснувати на тих планетах людські поселення — заснувати й розвинути ще до того, як почнеться боротьба, щоб у ній використати і населення, і природні багатства, і розташування у просторі, коли вже та боротьба неминуча.

І якщо звичайна Людина не може з якихось причин існувати на тих планетах, ми повинні змінити її вигляд. Ми сконструюємо інші тіла, що пристосуються до згубних умов життя на тих планетах, зможуть вижити, зміцнитись і втілити в життя плани Людини.

Людина спроможна створити такі тіла. Вона має у своєму розпорядженні техніку, щоб з'єднувати м'язи, кістки й нервові волокна, вона навчилася відтворювати органи, які виробляють гормони, оволоділа таємницею ферментів і амінокислот, знає багато інших секретів, необхідних для створення не тільки людського, а взагалі будь-якого живого організму. Прикладна біологія перетворилася на точну науку і тепер можна зробити таку біологічну копію, яка зможе зустріти перший-ліпший можливий комплекс планетних умов. Людина передбачила в своєму проекті колонізації Всесвіту людьми в дивовижних нелюдських формах все, крім одного: вона може зробити будь-що, але неспроможна створити життя.

Зараз спроби створити живу матерію в лабораторних умовах ведуться не тільки тут, а й на інших астероїдах. Робота ця надзвичайно засекречена й невідкладна. Над вирішенням її б'ються ізольовані групи біохіміків, метаболістів, ендокринологів, розселені на подібних до цього літаючих уламках скель, що охороняються військовими космічними

патрулями. Секретність забезпечується мільйонами правил та суворим контролем безпеки.

Вони шукали першопричини життя, працюючи на сірих територіях, що тільки ускладнюють вирішення проблеми, де різниця між живим і неживим досить примарна, де неможливо передбачити, що може спантеличити людину, яка працює з вірусами і кристалами. В певний момент людина може вмерти, а в наступний наполовину ожити, і ніхто не зможе пояснити чому це трапилось і яким чином.

Це була розгадка суті життя, що ховалася десь поряд з дослідженнями Людини. Та саме тут, на астероїді, визріло дивне й радше антинаукове переконання, що життя не є реальною матерією, яка відбивається формулою чи рівнянням, а скоріше питання духовне з відтінком надприродного — те, чого Людина ніколи не зрозуміє, і намагатися створити його в лабораторних умовах — самовпевненість, навіть святотатство, це пастка, до якої Людина потрапила завдяки тому, що, мов навіжена, шукає знань.

І я, думав Бейярд Лодж, я один із тих, хто веде їх далі в цих сліпих і безглуздих пошуках того, чого ми ніколи не зможемо знайти. Для нашого душевного спокою ми не повинні його шукати. Я заспокоюю їх, коли вони виказують свій страх, обманюю їх, коли вони протестують проти нелюдських дослідів. Я примушую їх працювати, я вбиваю їх день за днем, убиваю потроху їхню людяність. Я прокидаюсь уночі від власного крику, бо "людина", яку я зустрів, обняла мене й запросила випити з нею.

Він налив собі ще.

— Приходь, — звернувся він до монстра зі сну. — Приходь, друже. Я хочу з тобою випити.

Він пильно оглянув кімнату, ніби чигаючи на нього.

— Що за чортівня? — сказав він. — Ми ж люди, чи ні?

Він налив собі ще, та раптом помітив, що в нього тремтять руки.

— Ми — люди, — розмовляв далі він з чудовиськом, — і повинні триматись один за одного.

VII

Вони зібралися після сніданку у вітальні, і Лодж, переводячи погляд з одного обличчя на інше, зрозумів, що за зовнішнім спокоєм ховається непереборний жах; він відчув німу істерику, що відбувається в їхніх душах, закованих у броню витримки й суворої дисципліни.

Кент Форестер обережно запалив сигарету і заговорив буденним тоном, та Лодж, спостерігаючи за ним, розумів, чого коштувало йому таке самовладання.

— Не можна дозволити, щоб це дощенту роз'їло нас зсередини, — промовив Форестер. — Нам треба обміркувати це всім разом.

— Інакше кажучи — підшукати розумне пояснення тому, що сталося? — запитав Сіффорд.

Форестер заперечно похитав головою.

— Я сказав "обміркувати". Це той випадок, коли не можна обманювати себе.

— Вчора на екрані було дев'ять героїв, — сказав Крейвен,

— І кит, — додав Форестер.

— Ви вважаєте, ніби хтось...

— Не знаю. Якщо це зробив хтось із нас, нехай відверто скаже про це. Всі ми здатні зрозуміти й оцінити жарт.

— Коли це жарт, то досить невдалий, — зауважив Крейвен.

— То вже інша річ, — сказав Форестер.

— Якби я знав напевне, що це жарт, у мене б камінь з душі скотився, — виголосив Мейтленд.

— В тому то й справа, — підхопив Форестер. — Саме це я й хотів би з'ясувати.

— Може, хто-небудь хоче щось сказати, — трохи помовчавши, спитав він.

У відповідь — ані пари з вуст.

Вони чекали.

— Ніхто не зізнається, Кенте, — зауважив Лодж.

— Припустимо, що цей жартун хоче зберегти інкогніто, — промовив Форестер. — Цілком зрозуміле бажання за таких обставин. Може, спробуємо роздати всім по аркушику паперу?

— Роздайте, — буркнув Сіффорд.

Форестер витягнув із кишені аркуш паперу, обережно розірвав його нарівно й роздав присутнім.

— Якщо хтось із нас учора пожартував, — благав Лодж, — заради всього святого, повідомте нам.

Аркушики повернулися до Форестера. На деяких було написано "Ні", на інших — "Це не жарти", а на одному "Я тут ні при чому".

Форестер склав аркушики купкою.

— Так, це припущення відпало, — сказав він. — Хоча я й не покладав на нього великих надій.

Крейвен важко підвівся зі стільця.

— Нас усіх непокоїть одна думка, — промовив він. — Чому ж не сказати її вголос?

Він замовк і обвів поглядом присутніх, ніби говорячи, що його не вдасться зупинити.

— Генрі не дуже любили тут, — сказав він. — Не заперечуйте! Він був людиною важкою. Важкою з усякого погляду — такі не користуються людською прихильністю. Я знав його краще, ніж будь-хто з вас. І я залюбки погодився сказати кілька слів про нього на сьогоднішній панахиді, бо, незважаючи на складний характер, він заслуговував поваги. Він був надзвичайно цілеспрямованою, вольовою людиною, а це зрідка зустрічається навіть у людей такого типу. Та на душі в нього був неспокій, його гнітили сумніви, про які ніхто з нас навіть не здогадувався. Іноді він говорив зі мною відверто — по-справжньому відверто — як ніколи не говорив ні з ким із вас. Генрі стояв на порозі якогось відкриття. Його охопив жах. І він помер. Він був цілком здоровий. — Крейвен поглянув на Сью Лоуренс і запитав: — Чи, може, я помиляюся, Сьюзен? Він нездужав?

— Ні, він був здоровий, — відповіла доктор Сьюзен Лоуренс. — Він не повинен був загинути.

Крейвен обернувся до Лоджа.

— Днями він розмовляв з вами?

— День чи два тому, — відповів Лодж. — Він тоді здавався абсолютно нормальним.

— Про що ви говорили?

— Та, власне, ні про що. Другорядні справи.

— Другорядні справи? — в'їдливо перепитав Крейвен.

— Гаразд. Коли ви наполягаєте, я поясню. Він говорив про те, що не хоче продовжувати досліди. Назвав нашу роботу диявольською. Він так і сказав "диявольська". — Лодж обвів поглядом кімнату. — Ніхто з вас не вживав досі цього слова — диявольська.

— Він говорив з вами наполегливіше, ніж завжди?

— Мені немає з чим порівняти тієї розмови, — відповів Лодж. — На цю тему він говорив зі мною вперше. Мабуть, з усіх, хто тут працює, тільки він ні за яких обставин раніше в розмові зі мною не торкався цього питання.

— І ви умовили його продовжити роботу?

— Ми обговорили його точку зору.

— Ви вбили його.

— Можливо, — сказав Лодж. — Можливо, я вбиваю вас усіх. Або кожен із нас убиває себе сам. Хіба я знаю? — Він повернувся до доктора Лоуренс: — Сью, чи може людина померти від психосоматичного захворювання, викликаного жахом?

— Теоретично захворювання немає, — відповіла Сьюзен Лоуренс. — Та, коли виходити з практики, побоююсь, що відповідь буде ствердна.

— Він потрапив у пастку, — заявив Крейвен.

— Разом з усім людством, — обірвав його Лодж. — Коли вам кортить розім'яти свій вказівний палець, направте його по черзі на кожного з нас. На все людство.

— Мені здається, — втрутився Форестер, — зараз мова про інше.

— Навпаки, — заперечив Крейвен. — і я поясню чому саме. З усіх людей я повірю в існування привидів останній...

Еліс Пейдж схопилася на ноги.

— Замовкніть, — вигукнула вона. — Замовкніть! Замовкніть!

— Міс Пейдж, заспокойтесь, будь ласка, — попросив Крейвен.

— Але ж ви сказали...

— Я говорю про те, що коли припустити, ніби дух, полишивши тіло, мав привід і, я сказав би, навіть право відвідати місце, де його тіло спіткала смерть, то зараз склалася саме така ситуація.

— Сідайте, Крейвен! — наказав Лодж.

Крейвен повагався трохи, потім сів, сердито буркнувши щось собі під ніс.

— Коли ви вбачаєте необхідність у подальшому обговоренні цього питання, — промовив Лодж, — дуже прошу облишити містику.

— Мені здається, тут нема про що говорити, — сказав Мейтленд. — Як учені, що присвятили себе пошукам першопричини виникнення життя, ми повинні розуміти, що смерть — це абсолютний кінець усіх життєвих явищ.

— Це ще необхідно довести, і ви прекрасно це знаєте, — заперечив Сіффорд.

Тут втрутився Форестер.

— Облишмо цю тему, — рішуче сказав він. — Ми можемо повернутися до неї пізніше. А зараз поговорімо про інше. — І поквапився додати: — Нам треба з'ясувати ще дещо. Хто з героїв належав Генрі?

Запала тиша.

— Мова йде не про те, щоб ототожнити кожного учасника Вистави з певним героєм. Та методом виключення...

— Гаразд, — мовив Сіффорд. — Роздайте ще раз ваші аркушики.

Форестер витягнув із кишені папір і заходився рвати його на невеличкі клаптики.

— До дідька ваші аркушики, — роздратовано кинув Крейвен. — Мене не спіймаєш більше на такий гачок.

Форестер відірвав погляд від папірців.

— Гачок?

— А то ні, — буркнув Крейвен. — Як по щирості, то хіба ви не намагаєтесь весь час дізнатися, де чий герой?

— Я не заперечую, — сказав Форестер. — Я порушив би свій обов'язок, якби не намагався з'ясувати це.

— Мене взагалі дивує, як старанно ми оберігаємо цей секрет, — заговорив Лодж. — За нормальних обставин воно не мало б значення, але зараз ситуація перемінилася. Мені здається, ми почуватимемося краще, коли перестанемо робити з цього таємницю. Щодо мене, то я залюбки першим назву свого героя, тільки скажіть.

Він замовк і очікувально подивився навкруг.

Запала тиша.

Всі дивилися йому просто у вічі, але їхні обличчя були байдужі — вони не виражали ні гніву, ні страху, взагалі нічого.

Лодж знизав плечима.

— Гаразд, облишимо це, — сказав він, звертаючись до Крейвена. — То що ви казали?

— Я хотів сказати, що написати ім'я героя — це все одно, що встати і промовити його вголос. Форестер знає почерк кожного з нас. Йому не важко розпізнати автора будь-якої записки.

— Я й гадки не мав про це, — запротестував Форестер. — Слово честі. Але Крейвен сказав правду.

— Що ви пропонуєте? — запитав Лодж.

— Списки типу виборчих бюлетенів для таємного голосування, — відповів Крейвен. — Треба скласти списки імен героїв.

— А ви не боїтесь, що ми розпізнаємо ваші хрестики?

Крейвен подивився просто у вічі Лоджу.

— Тепер, коли ви сказали про це, треба врахувати й таку можливість.

— Внизу, в лабораторії є набір штемпелів, — стомлено сказав Форестер. — Для помітки зразків препаратів. Гадаю, серед них знайдеться й хрестик.

— Це вас влаштує? — запитав Крейвена Лодж.

Крейвен кивнув головою на знак згоди. Лодж поволі піднявся з крісла.

— Я піду по штемпелі, — сказав він. — А ви тим часом підготуйте списки.

Діти, подумав він. Справжнісінькі діти — всі до одного. Насторожені, егоїстичні, перелякані, мов зацьковані звірі. Загнані в куток, де стіна страху змикається зі стіною комплексу вини, жертви, що потрапили в пастку власних сумнівів.

Він спустився металевими сходами до лабораторії і, поки йшов, стукіт його підборів луною віддавався у тих невидимих кутках, де причаїлися жах і докори сумління.

Якби не раптова смерть Генрі, подумав він, усе було б гаразд. Сяк-так завершили б роботу. Та він знав, шансів на це було обмаль. Бо, коли б не смерть Генрі, обов'язково знайшовся б ще якийсь привід для вибуху. Вони були готові до цього, більше, ніж готові. Вже кілька тижнів щонайменша подія будь-якої миті могла підпалити запал.

Він знайшов штемпель, подушечку з фарбою й важкими кроками почав підніматися сходами нагору.

Списки героїв лежали на столі. Хтось приніс коробку з-під взуття і зробив з неї щось на зразок урни для голосування, прорізавши у кришці щілину.

— Всі ми всядемось на цій половині кімнати, — сказав Форестер. — А потім будемо по черзі вставати й голосувати.

І хоча при слові "голосувати" всі здивовано перезирнулися, він удав, ніби нічого не помітив.

Лодж поклав штемпель і подушечку з фарбою на стіл, перетнув кімнату й влаштувався у своєму кріслі.

— Хто розпочне? — запитав Форестер.

Ніхто не поворухнувся.

Їх лякає навіть це, подумав Лодж.

Першим наважився Мейтленд.

В абсолютній тиші вони підходили по черзі до столу, ставили помітки на списках, складали аркуші й кидали їх у коробку. Кожен з них чекав, доки попередній повернеться, перш ніж самому йти до столу.

Коли все скінчилося, Форестер підійшов до столу, взяв коробку, струсонув її кілька разів, повертаючи навсібіч, аби бюлетені перемішалися так, щоб по тому, в якому порядку вони лежать, не можна було здогадатись, де чий.

— Мені потрібні для контролю двоє, — сказав Форестер.

Він оглянув присутніх.

— Крейвен, — покликав він, — Сью.

Вони встали й підійшли до нього. Форестер відкрив коробку, витягнув один папірець, розгорнув його, прочитав і передав доктору Лоуренс, а вона далі Крейвену.

— Безпорадна Сирітка.

— Сільський Дженджик.

— Інопланетне Чудовисько.

— Чарівна Бестія.

— Юна Красуня.

"Тут щось не те, — подумав Лодж. — Тільки ця дійова особа могла належати Генрі. Адже Юна Красуня з'явилася на екрані останньою! Вона ж була дев'ятою".

Форестер продовжував розгортати папірці й називати імена героїв, помічених хрестиками.

— Представник Неземної Дружньої Цивілізації.

— Звичайний Юнак.

Лишилося тільки двоє. Тільки двоє. Бідний Філософ і Вусатий Злодій.

Спробую вгадати, вирішив Лодж. Поб'юсь об заклад сам із собою. Заб'юся, хто з них герой Генрі. Це Вусатий Злодій.

Форестер розгорнув останній папірець і прочитав:

— Вусатий Злодій.

Я програв, майнуло в Лоджа. Він почув, як решта зі свистом втягнули в себе повітря, зрозумівши всю жахливість результату цього "голосування".

Героєм Генрі виявився Бідний Філософ — головна дійова особа вчорашньої Вистави, найдіяльніша й найенергійніша.

VIII

Записи у блокноті Генрі були надзвичайно стислі, почерк нерозбірливий, і цим трохи нагадував автора. Символи й рівняння вражали чіткістю написання, та в них був якийсь своєрідний, сміливий нахил; лаконічність фраз межувала з грубістю, хоча важко було зрозуміти, кого він хотів образити — хіба що самого себе.

Мейтленд закрив записника й відштовхнув його від себе на середину столу.

— Що ж, тепер ми знаємо, — промовив він.

Вони сиділи мовчки, обличчя їхні були бліді й видовжені, ніби зараз, у цю тяжку хвилину, вони побачили привид, на якого натякав Крейвен.

— Досить! — вибухнув Сіффорд. — Я не бажаю...

— Що ви маєте на увазі? — поцікавився Лодж.

Сіффорд не відповів. Він сидів, поклавши перед собою руки на стіл — то з силою стискав кулаки, то розтуляв їх, витягаючи пальці так, ніби самим тільки зусиллям волі намагався протиприродно вивернути їх.

— Генрі був психічнохворий, — коротко сказала Сьюзен Лоуренс. — Тільки хвора людина могла висунути таку ідею.

— Від вас, як від лікаря, — зауважив Мейтленд, — слід було сподіватися такої реакції.

— Я працюю в ім'я життя, — заявила Сьюзен Лоуренс. — Я поважаю життя і моя робота полягає в тому, щоб підтримувати його в людському тілі якомога довше. Я відчуваю глибоке співчуття до всього живого,

— А хіба ми не відчуваємо?

— Я тільки хочу сказати, що для того, аби по-справжньому збагнути, яке це чудо — життя, треба всього себе присвятити йому і всім своїм єством перейнятися його могутністю, величчю і красою.

— Але, Сьюзен...

— І я знаю, — вела вона далі, ніби не чуючи заперечень, — я знаю, що життя — це не розпад і розклад матерії, не її старіння, не хвороба.

Визнати життя проявом виснаження матерії, останнім ступенем деградації мертвої природи рівнозначно твердженню, ніби норма існування Всесвіту — це застій, відсутність еволюції, розумного життя й мети.

— Тут виникає плутанина через семантику, — зауважив Мейтленд. — Ми, живі істоти, користуємося певними термінами, вкладаючи в них свій специфічний зміст, і ми не можемо співставити їх із термінами, що мають єдиний зміст для всього Всесвіту, навіть коли б знали їх.

— А ми їх не знаємо, — додала Елен Грей. — Можливо те, що ви говорите, й правда, особливо, коли висновки, яких дійшов Генрі, відповідають дійсному стану речей.

— Ми перевіримо записи Генрі, — похмуро сказав Лодж. — Ми крок за кроком простежимо перебіг його думок. Особисто я вважаю, що він помилився, та ми не можемо спокійно відкинути їх, а раптом його правда.

— Це ви до того, що, навіть коли виявиться, що він мав рацію, нашу роботу не буде припинено? Невже для досягнення поставленої перед нами мети, ви збираєтесь використати навіть таке відкриття, що принижує Людину?

— Авжеж, — відповів Лодж. — І коли життя — це симптом хвороби й старіння матерії, що ж, нехай буде так, нічого з цим не поробиш. Як справедливо відзначили Кент і Елен, зміст наших термінів дуже специфічний і залежить від категорій, якими ми мислимо. Чому ж не можна припустити таке: те, що для Всесвіту смерть — для нас життя? Коли Генрі не помилився, він відкрив те, що існувало завжди, споконвіку.

— Ви не розумієте, що говорите! — скрикнув Сіффорд.

— Помиляєтесь, — гаркнув Лодж. — У вас просто не витримують нерви. У вас і ще в декого. І в мене, мабуть, теж. Або в усіх. Нами

заволодів і править страх: у вас перед дорученою вам справою, у мене — страх перед тим, що її не буде виконано. Ми в безвихідному становищі. Ми б'ємось головою об кам'яні стіни своєї совісті й моральних норм. На Землі ви не так сприймали б цю ідею. Спершу ви покуштували б її трішечки, а потім, доведи вам, що припущення Генрі вірне, проковтнули б її всю і продовжували б шукати першопричини того захворювання й розпаду матерії, яке ми звемо життям. А відкриття ви просто взяли б до відома, воно лише збільшило б ваші знання, і все. А тут ви б'єтесь головою об стіну й кричите від жаху.

— Бейярде! — закричав Форестер. — Ви не наважитесь...

— Наважусь, — відповів Лодж, — і не зупинюсь. Мене нудить від їхнього хникання і стогону. Я стомився від цих розбещених фанатиків, які довели себе до фанатичної нестями, дбайливо вигодовуючи в собі надумані, безпідставні страхи. Щоб упоратися з нашим завданням, потрібні чоловіки й жінки, що мають гострий розум і тверду волю. Для такої роботи потрібні величезна сміливість і високорозвинений інтелект.

У Крейвена від люті губи стали, мов крейда.

— Але ж ми працювали, — не витримав він. — Навіть тоді, коли проти цього повставали усі наші відчуття, навіть тоді, коли наші уявлення про порядність, етику, наш розум і релігійний інстинкт закликали нас кинути цю роботу, ми все ж таки її продовжували. І не тіште себе надією, ніби нас утримували ваші солодкомовні проповіді, жарти, підбадьорливі поплескування по плечу, ніби нас надихало ваше штукарство.

Форестер стукнув кулаком по столу.

— Облиште суперечку, — зажадав він. — Повернімося до справ.

Крейвен випростався в кріслі, ще блідий від гніву. Сіффорд і далі стискав кулаки.

— В записах Генрі сформульовано висновок, — сказав Форестер. — Хоча навряд чи можна вважати це висновком. Назвемо його гіпотезою. То як з нею бути? Забути її чи перевірити її правильність?

— Я вважаю, що треба перевірити, — заявив Крейвен. — Цю гіпотезу висунув Генрі. Та Генрі помер і не може виступити на захист своєї ідеї. Наш обов'язок перед ним — перевірити правильність його припущення.

— Коли це взагалі можна перевірити, — зауважив Мейтленд. — Особисто мені здається, що це скоріше з галузі філософії, ніж конкретних наук.

— Філософія йде пліч-о-пліч з усіма конкретними науками, — мовила Еліс Пейдж. — Ми не можемо відкинути її тільки тому, що на перший погляд вона видається надзвичайно складною.

— До чого тут складність? — заперечив Мейтленд. — Я мав на увазі... Ет, до біса ці розумування, краще вже давайте перевіряти її.

— Згоден, — сказав Сіффорд. Він швидко повернувся до Лоджа. — Але, якщо перевірка дасть позитивні результати чи будь-які докази на користь цієї гіпотези, якщо ми не зможемо її повністю спростувати, я негайно припиняю роботу. Попереджаю вас про це офіційно.

— Це ваше право, Сіффорде. Можете скористатися ним коли вам заманеться.

— Можливо, буде так само важко довести як правильність цієї ідеї, так і її хибність, — мовила Елен Грей.

Лодж зустрівся поглядом із Сью Лоуренс — вона похмуро усміхалась і на її обличчі був вираз мимовільного захвату з відтінком цинізму, ніби вона саме говорила йому: "Так, ви знову домоглися свого. Я не

сподівалася, що цього разу вам теж пощастить. Справді, не сподівалась. Та я помилилась. Але так не може тривати вічно. Колись настане час..."

— Заб'ємось? — пошепки спитав він у неї.

— Згода, — відповіла вона.

Лодж засміявся, хоча знав, що вона має слушність — має слушність навіть більше, ніж їй здається. Цей час уже настав і спецгрупа № 3 під кодовою назвою "Життя" фактично перестала існувати. Виклик, що кинув Генрі Гріфіс своїми записами в блокноті, підстьобнув усіх, і вони й далі працюватимуть, виконуватимуть, як і раніше, свої службові обов'язки. Та їхній творчий запал згас назавжди, бо їх надто тісно обсіли жах та упередженість, а думки зав'язалися таким вузлом, що вони майже повністю втратили здатність до здорового сприйняття дійсності.

Якщо Генрі Гріфіс хотів зірвати виконання програми, подумав Лодж, то зробив це чудово. Але ж він зробив це ще живий, в останні свої дні, ба навіть хвилини. Лоджу раптом здалося, ніби тут забринів неприємний жорсткий сміх Генрі, і він здивовано знизав плечима, бо Гріфісові бракувало почуття гумору.

Хоча Генрі виявився Бідним Філософом, важко було ототожнити його з таким героєм — старим пишномовним брехуном з вишуканими манерами. Адже сам Генрі ніколи не брехав і не вихвалявся, манери його не відзначалися витонченістю і він не був таким балакучим. Взагалі це був незграбний, мовчазний чоловік, розмовляв він зрідка — уривчасто й буркотливо.

Жартун, подумав Лодж. Який же він після всього жартун? Невже він з допомогою свого героя — Філософа — висміював їх, знущався з них, а вони навіть не помічали цього?

Він похитав головою, подумки сперечаючись сам із собою.

Коли Філософ висміював їх, то робив він це так витончено, що ніхто не відчув кпинів, так майстерно, що це нікого не образило.

Та найстрашніше полягало не в тому, що Генрі нишком робив з них посміховисько. Жахливе було інше — те, що Філософ з'явився на екрані другим. Він вийшов слідом за Сільським Дженджиком і протягом усієї вистави був у центрі уваги, уминав індичу ніжку й розмахував нею в такт своїй пишній промові, якою поливав слухачів, ніби автоматною чергою. Безперечно, Філософ був найвидатнішим героєм всієї Вистави!

Це означає, що жоден з них не міг експромтом створити його й вивести на екран, бо ніхто не міг так швидко з'ясувати, хто з дев'яти був героєм Генрі, ніхто не зміг би гак переконливо керувати ним, якщо не мав з ним справи раніше. І жоден з них не міг рівноцінно керувати двома героями одночасно тривалий проміжок часу, особливо тоді, коли один із них — Філософ — говорить без упину.

А це знімало підозру хоча б з чотирьох учасників учорашньої вистави.

І могло означати:

або те, що серед них був присутній привид;

або те, що машина має пам'ять;

або те, що вони — всі вісім — стали жертвами масової галюцинації.

Проте жодне з трьох припущень не витримувало ніякої критики. І взагалі все, що тут відбувалося, здавалось абсолютно незбагненним.

Уявіть собі групу висококваліфікованих учених, вихованих у дусі матеріалістичного підходу до дійсності, скептицизму й нетерпимості до всього, від чого віє хоч трішечки містикою; учених, що вивчають факти й тільки факти. Що може спричинити розпад такого колективу? Не

клаустрофобія, що розвинулася внаслідок тривалої ізоляції на цьому астероїді. Не постійні докори сумління, причина яких — неспроможність вирватися з полону етичних норм, що міцно вкорінилися. Не атавістичний страх перед привидами.

Тут діяв якийсь інший фактор. Той фактор ще нікому не спадав на думку, подібно до того, як ніхто досі не замислювався над новим підходом до вирішення поставленого перед ними завдання. Тим самим підходом, про який згадував за обідом Мейтленд, коли сказав, що для проникнення в таємницю першопричини життєвих явищ їм належить підступитися до цієї проблеми з іншого боку. "Ми йдемо хибним шляхом, — сказав тоді Мейтленд. — Нам необхідно знайти новий підхід". Мейтленд мав на увазі те, що для їхніх досліджень не підходять старі методи накопичення й аналізу фактичного матеріалу, що наукове мислення так довго працювало в одному напрямі, що не може знайти тепер іншого, що треба шукати нову концепцію, аби наблизитися до суті життя.

Чи справді Генрі, запитував себе Лодж, знайшов той новий підхід? Цей новий підхід і смерть Генрі знищили їхню групу.

Чи, може, існує ще якийсь підхід — фактор, що не відповідає традиційному мисленню, стандартній психології?

Вистава! — раптом сяйнуло в нього. Можливо, цим фактором була Вистава? Що, коли Вистава, покликана згуртувати членів групи й допомогти їм зберегти здоровий глузд, якимось чином перетворилася на двосічний меч?

Вони почали підводитися з-за столу, щоб розійтись по кімнатах і перевдягтися на обід. А після обіду — знову Вистава.

Звичка, подумав Лодж. Навіть зараз, коли все йде шкереберть, вони дотримуються звичок.

Вони перевдягнуться на обід, вони гратимуть у Виставі. А завтра прийдуть до своїх лабораторій і знову працюватимуть, та робота їхня буде марною, бо мета, досягненню якої вони віддали усі свої професійні знання, перестала для них існувати, вона спалена жахом, протиріччями, що роздирають душу, смертю одного з них, привидами.

Хтось торкнувся його ліктя, і Лодж побачив, що поряд стоїть Форестер.

— Ну то як, Кенте?

— Як ви себе почуваєте?

— Нормально, — відповів Лодж і, трохи помовчавши, додав: — Ви, безумовно, розумієте, що це кінець.

— Ми ще повоюємо, — промовив Форестер.

Лодж похитав головою.

— Тільки не я. Хіба що ви, адже ви молодші за мене. Я згорів разом з усіма.

IX

Вистава почалася з того, на чому урвалася напередодні: всі герої на екрані, з'являється Юна Красуня, а Бідний Філософ, самовдоволено потираючи руки, промовляє:

— Як чудово! Нарешті ми всі зібрались.

ЮНА КРАСУНЯ (не дуже впевнено тримаючись на ногах). Послухайте, Філософе, я й сама знаю, що спізнилася, та не треба на цьому наголошувати. Звичайно, ми всі тут. А мене затримали важливі справи.

СІЛЬСЬКИЙ ДЖЕНДЖИК (вбік, по-селянськи лукаво). Джин і гральний автомат.

ІНОПЛАНЕТНЕ ЧУДОВИСЬКО (виткнувши голову з-за дерева). Тск хрстлгі вглатер, тск...

А з Виставою щось негаразд, подумав Лодж.

Був у ній якийсь дефект, щось неправильне, щось жахливо чуже й незвичне: таке, від чого проймає дрож, навіть коли це чуже неможливо визначити.

Щось було негаразд і з Філософом, причому непокоїла не його присутність на екрані, а щось зовсім інше, незрозуміле. Дивно зміненими здавалися Юна Красуня, Звичайний Юнак, Чарівна Бестія і всі решта.

Дуже змінився й Сільський Дженджик, а він, Бейярд Лодж, знав Сільського Дженджика, мов свої п'ять пальців — знав кожну звивину його мозку, його думки, мрії, таємні бажання, його грубувату пиху, самовдоволений регіт, пекуче почуття неповноцінності, яке спонукало його в ім'я самоствердження займатися постійно звеличуванням власної персони.

Він знав його як щось значиміше, ніж уявний образ, знав його краще, ніж будь-яку іншу людину, більше, ніж друга.

Та цього вечора Сільський Дженджик помітно віддалився від нього, ніби обірвав невидимі ниточки, за допомогою яких ним керували, здобув деяку самостійність, і в цій самостійності пробивалися перші паростки повної незалежності.

Філософ говорив далі:

— Та я не міг замовчати той факт, що зібрались ми тут у повному складі. Адже один із нас помер...

Глядачі завмерли — не чути ані зітхання, ані шарудіння, ніхто навіть не здригнувся, хоча нерви їхні натяглися, мов струни.

— Ми — це совість, — промовив Вусатий Злодій. — Відображена совість, що набрала нашого вигляду і грає наші ролі...

— Совість людства, — додав Сільський Дженджик.

Лодж мимоволі підвівся.

"Я не примушував його вимовляти це. Я не хотів, щоб він говорив це. Я тільки подумав. Милосердний боже, я ж тільки подумав, тільки подумав!"

Тепер він зрозумів причину незвичності сьогоднішньої вистави. Нарешті він зрозумів, у чому дивність героїв.

Вони були не на екрані! Вони стояли на сцені, на маленькій сцені попереду екрана!

Це не були вже спроектовані на екран уявні образи, а істоти з плоті й крові. Створені думкою маріонетки, що раптово ожили.

Він похолов і завмер, усвідомивши, що лише однією силою думки — силою думки в поєднанні з таємничими і безмежними можливостями електроніки — Людина створила життя!

Новий підхід, сказав тоді Мейтленд.

Новий підхід!

Вони зазнали поразки в роботі, але отримали перемогу, граючи в години дозвілля, і віднині відпаде необхідність у спеціальних групах вчених, що ведуть дослідження в тій похмурій місцевості, де межа між живим і неживим надто химерна. Адже тепер, для того, щоб створити людино-монстра, досить буде сісти перед екраном і вигадати його — кістка за кісткою, волосинка за волосинкою, його мозок, нутрощі, особливі якості організму і все таке інше. Так на світ з'являться мільйони монстрів для заселення планет. І ці потвори будуть людьми, бо їх, за розробленими заздалегідь проектами, створять їхні брати по розуму, людські істоти.

Наближається хвилина, коли герої зійдуть зі сцени в зал і перемішаються з глядачами. Що вчинять їхні творці? Знавісніють від жаху, заволають, чи збожеволіють?

Що він, Бейярд Лодж, скаже Сільському Дженджикові?

Що він взагалі може сказати йому?

І — а це набагато важливіше — про що заговорить із ним сам Дженджик?

Лодж сидів, не маючи змоги поворухнутися, промовити хоча б слово чи якимось іншим звуком попередити інших. Він сидів, чекаючи миті, коли вони зійдуть зі сцени в залу.

КОЛИСКА НА ОРБІТІ: Оповідання. — К.: Веселка, 1983. — 368 с. — (Пригоди. Фантастика).

БОЧАРОВА Тамара, переклад з англійської, 1983.